

Friedrich Nietzsche (1844-1900)

Sissejuhatus. Modernne mõtteviis.

Paljude mõtlejate meelest sündis modernne ajastu valgustusaja koidikul ning sellele järgnes 30-aastane sõda. Modernsuse all ei tule siinkohal mõista mitte 19.-20- sajandi vahetuse kunsti-ja kirjandusvoole, mis tähistavad modernsust kitsas mõttes, vaid kõikehõlmavat ratsionalismil põhinevat vaadete süsteemi, millele pandi alus uusajal ja mis kestab teatud mõttes kuni praeguseni. Eeldused modernse maailmapildi tekkeks olid loodud juba varem, nimelt renessansiajal, mis ülendas inimkonna reaalsuse keskmesse. Sellele uuele vaatepunktile oli iseloomulik **Francis Baconi** visioon inimestest, kes kasutavad võimu looduse üle selleks, et avastada looduse saladusi.

Renessansile ehitus valgustusaeg, mis tõstis individuaalse mina maailmakeskmesse. **René Descartes** defineeris inimloomust kui mõtlevat substantsi [substants – ollus, materia] ja inimolendit kui autonoomset [iseseisvat]/ratsionaalset subjekti [subjekt – aktiivne agent, tegija]. **Isaac Newton** andis modernsusele hiljem teadusliku raamistiku, kujutades füüsilist maailma kui seaduspärast masinavärki, mis toimub regulaarsusega, mida inimhõimustus suudab avastada. NB! Selline newtonlik nägemus maailmast kui teaduse objektist on modernse maailmavaate alustala. Modernset inimest võib seega iseloomustada kui kartesiaanlikku [kartesiaanlik – Descartes'iga seotud] autonoomset/ratsionaalset subjekti kohtumas njuutonliku mehhanistliku maailmaga.

Valgustusaja projekt. Enesest ja mehhanistlikust universumist mõtlemise postulaadid avasid tee teadmiste plahvatusse, mida Jürgen Habermas kutsus „Valgustusaja projektiks“. Inimese intellektuaalsete otsingute eesmärgiks muutus soov avastada universumi saladused selleks, et valitseda loodust inimese kasuks ning luua parem maailm. See otsing juhtis modernsusele, mis on omane XX sajandile. See sajand on püüdnud tuua meie ellu ratsionaalse käsitusviisi, et parandada inimeksistentsi läbi tehnoloogia.

Valgustusaja intellektuaalsed alused rajanevad teatud epistemoloogial [epistemoloogia – filosoofia haru, mis tegeleb vaimu ja teadmise küsimustega]. Modernne mõistus eeldab eeskätt, et **teadmine on kindel, objektiivne ja hea**. Veelgi enam, modernistid eeldavad, et põhimõtteliselt on teadmine **inimhõimustusele ligipääsetav** (NB! see ei tähenda aga veel automaatselt seda, et modernistidel on õigus). Valgustusaegne meetod asetab reaalsuse mõistusliku vaatluse alla ja hindab neid mõistuslike kriteeriumide alusel. Teisisõnu eeldab see meetod inimhõimustuse võimekuse täielikku usaldamist.

Valgustuslik perspektiiv eeldab, et teadmine on objektiivne. Objektiivsuse eeldamine juhib modernisti väitma, et ta tegeleb kiretute faktidega, teisisõnu, modernist arvab, et ta vaatleb maailma vaatepunktist, mis asetseb väljaspool ajalugu, kultuuri, kasvatust, huvisid, eelarvamusi ja stereotüüpe (sellega seoses oleks kasulik mõelda selle peale, millised võiksid olla need rahvuslikud, kasvatuslikud jm „silmaklapid“, mis muudavad meie „teadmised“ tegelikult alati rohkem või vähem subjektiivseteks). Kiretu teadmise otsing jagab teaduslikud projektid eri distsipliinideks [distsipliin – uurimisvaldkond] ning annab erilise staatuse spetsialistile kui neutraalsele vaatlejale, kes on saavutanud kitsal alal spetsialisti staatuse.

Valgustusaja projekti kolmas aksioom, nimelt väide, mille kohaselt teadmine on oma olemuselt hea, toob kaasa valgustusajale omase optimismi ning juhib usule, et teaduslik progress on möödapääsmatu ja et haridusega ühendatud teadus vabastab meid viimaks looduse köidikutest.

Friedrich Nietzsche ja modernismi kriitika.

Esimese tõsise kogupaugu valgustusstruktuuri vastu vallandas Friedrich Nietzsche, kes oli järjekindel modernsusevastane.

Nietzsche seisukohalt on maailm oma olemuselt **kaos**, mis koosneb üksteise suhtes sõltumatutest fragmentidest. Modernne maailmapilt eeldab, et maailma erinevaid nähtusi on võimalik koondada kõikehõlmavatesse mudelitesse ja süsteemidesse (mõtles näiteks nende mudelite ja skeemide üle, mida oled õppinud keemias, füüsikas, bioloogias jt. reaalinetes), selline kontseptualiseerimine röövib aga Nietzsche arvates reaalsuselt tema mitmekesisuse ning hävitab inimkogemuse algse rikkuse ja elulisuse. Veelgi enam, Nietzsche väidab, et „looduse seadused“ on konstruktsioonid, mis on inimeste poolt maailmale peale surutud – maailmale, mis oma loovuselt ja isikupäralt kaugelt ületab meie intellektuaalseid konstruktsioone.

Õigupoolest asetab Nietzsche küsimuse alla kogu ratsionaalse inimteadmise üldse. Ta väidab, et see, millele me vaatame kui „teadmisele“, on pelk inimkonstruktsioon, mis leiab aset sel viisil, et me fabritseerime reaalsust meelevaldsel viisil. Nietzsche väitis, et see, mida me üldiselt inimteadmisenähtuseks vastu võtame, on tegelikkuses enesekeskne illusioonide võrgustik (teisisõnu on siin tegemist nendesamade kultuuriliste ja kasvatuslike silmaklappidega, millest oli eespool juttu). Teatud mõttes võime panna Nietzsche ühte patta talle eelnenenud romantiliste filosoofidega, kellest N. on ilmselt innustust saanud. Ta väidab, et nii artistlik [kunstiline] kui ka intellektuaalne kontseptualiseerimine ei ole tõe vahend, vaid pigem tõe eest

pagemine. See muudab Nietzsche **nihilistik**s. Viimaks möönab ta, et meil ei ole mingisugust juurdepääsu reaalsusele. Tegelikult väidab ta, et tegelikku maailma ei olegi olemas. Kõik on vaid kogetav näivus, mille allikas asub meie sees. Me elame konstrueeritud maailmas, mis lähtub meie enda perspektiivist [vaatepunktist]. Tõde on kui omalaadne viga, millela teatud liiki olendid – inimesed – elada ei suuda.

Valgustusaegsete väärkontseptsioonide hülgamine.

Lääne filosoofiline traditsioon Muinas-Kreekast kuni valgustusajani oli rajatud objektivistlikule väärtustest arusaamisele. Eeldati, et väärtused ei ole vaid inimintellekti toodang, vaid et nad on peidetud reaalsusesse, mis neid ületab. Eeldati, et me mitte ei loo väärtusi ja tõdesid, vaid **avastame neid**.

Nietzsche soovis kiskuda maskid sellelt, mida ta nimetas valgustusilluusioniks. Ta väitis, et meie arusaam tõest ja väärtustest ei tulene mitte meie võimest tungida maailma olemusse, vaid pigem meie **võimutahet** (mõttele nt misjonäridele, kes nn Kolmanda Maailma riike ristiisku pöörasid, samuti võiks arutleda tänapäeva kontekstis USA missioonide üle Iraagis ja Afganistanis – kui palju on selles siirast soovi „aidata“ ja „demokraatia ideid levitada“ ja kui palju võimuiha?).

Nietzsche rajab rünnaku oma kuulsale väitele **Jumala surmast**. Ta kasutas seda väljendit, väljendamaks asjaolu, et Lääne tsivilisatsioon ei ole enam kristlusest nii palju mõjutatud nagu varem (samam võib siin „Jumala“ alla mõelda ka norme ja reegleid laiemalt, sest hiljem said Nietzschest innustust eksistentsialistid). Usk jumalasse, kristluse sõnumisse ja eriti jumalikesse karistustesse ja tasudesse käitumise eest on kaotanud mõju, mis neil kord olid olnud, ütles Nietzsche, ning ükski mõeldav uskumus ei olnud esile kerkinud, et seda asendada. Ainus, mis jäänud alles sellesse suhtelisse vaakumisse, mille jumala surm oli jätnud, oli terve hulk primitiivseid instinkte, ajendatud enesesäilitamisest ja enesekehtestamisest. Nende hulgas nägi Nietzsche kesksena võimutahet e soovi arendada eeskätt oma mina läbi isikliku loova väe praktiseerimise (nt soov karjääri teha). Ta kinnitas, et miski ei seo inimlikke väärtusi enam kokku peale inimese enese tahte. Asjad maailmas omavad väärtust vaid niipalju, kui meie neile väärtust omistame. Nietzsche järgi soovime olla pigem loojad kui ainult loodud. Inimotiveeringu laiendajana viitab võimutahe praktilisele keele, väärtuste ja moraalisüsteemide kasutamisele nii isiklikuks kui sotsiaalseks arenguks (mõtlemiseks: Kas Dostojevski tegelane Raskolnikov rakendas oma nietzschelikku võimuiha „õigel“ või „vääralt“ viisil? Mis juhtub, kui Nietzsche võimuiha kontseptsiooni niivõrd

äärmuslikult tõlgendama hakatakse?). Motiveerituna võimutahtest leiutame tõekontseptsioone, mis edendavad teatud liigi – inimeste – huve. Niisiis, veelkord kokku võetuna – tõde ei eksisteeri, eksisteerivad ainult suhtelised tõed teatud liiki olendite jaoks teatud keskkonnas. Kuna kogu teadmine sõltub vaatepunktist, on teadmine tegelikult tõlgendus ja kõik tõlgendused on ühtviisi valed (või siis vastupidi – õiged).

Nietzsche põlgab filosoofilisi moraliste seepärast, et need püüavad vältida järeldust, mille kohaselt teistsugune moraal nagu ka intellektuaalne teadmine on vaid kohalik komme väljendada valesid uskumusi. Ta ründab neid mõtlejaid – eriti kristlikke teolooge – selle eest, et nood väidavad ebakohaselt nende endi moraalseid uskumusi olevat universaalsed ja endastmõistetavad. Nagu demokraatlikud väärtused, nii ei ole ka moralistlikud väärtused midagi muud kui pelk orjamoraal, mis on juurdunud kibestumisse ja kättemaksuihasse. Vastavalt Nietzschele on uskude ja maailmavaadete universalisatsioon ohtlik. Ta väidab, et see orjamoraal, mis toetub nii demokraatia kui kristluse tagapõhjale, on süüdi selles, et Euroopa kultuur püüab tuua kõik inimesed ühesuguse keskpärasuseni. See haigus juhtis N-t tervitama jumala surma, mis avas tee väärtuste ümberhindamisele. Selle uue korra ideaaliks sai **üliinimene** [*Übermensch*]. Tegelikult väljendab tema kirjeldus üliinimesest rohkem tülgaust inimeste üle sellisena, millised nad on, kui lootust, milliseks nad saada võiksid. N. isegi väljendab, et viimane inimene ei saa olema mitte üliinimene, vaid nõrk kodanlane, kes on oma eluga läbinisti rahul.

Kokkuvõtteks.

Eitades objektiivse tõe võimalikkust, ei kaeble Nietzsche mõistuse, teadmise ja objektiivse maailma kaotuse üle, vaid kutsub inimkonda üles aktiivsele esteetilisele nihilismile. Ta kutsub meid saama omaenda eksistentsi kunstnikeks, kes, vabana normidest ja välistest piirangutest, leiutavad maailma, mis **sobiks kokku meie olemusega**.

Refereeritud raamatust „Postmodernismi aabits“, Grenz, Stanley. J. 2003. Logos. Tallinn.

Lisalugemist:

1. „Postmodernismi aabits“, Grenz, Stanley. J. 2003. Logos. Tallinn.
2. „Symposium. Filosoofiaõpik“, Saarinen, Esa1999. Avita. Tallinn.